

Vitvitskaya S. The system-activity approach to education in pedagogical legacy of V. Sukhomlinskogo.

The formation of new social relations in our country, the development of Ukrainian state, concern about its future bring to prominence the issue of national education. National education is impossible without patriotism. That commitment to their native land, love of country, their people, history, language, culture generate national mentality, psychology and human nature. And it begins, according to V. Sukhomlynsky, nature, childhood parental care.

This article analyzes the concept of «system», «system approach», «system-activity approach to education», «system-activity approach to education in pedagogical legacy of V. Sukhomlinskogo». The author describes the ethnopedagogical approach to the implementation of all kinds of education in the experiment V. Sukhomlinskogo, interdependence of patriotic, moral, aesthetic, intellectual education in the pedagogical system V. Sukhomlinskogo. The author outlines the ways of using the pedagogical ideas of V. Sukhomlinskogo in modern teaching systems.

It is emphasized that the participation of the entire team of Pavlyska High School helped V. Sukhomlinsky to create a science-based, effective educational system.

In the article the essence of the educational process as a process of human creation, human nature, the sequence of its humanity, understanding the nature of national education, the formation of patriotism, knowledge of the mother tongue as the main educator is described.

The author defines that V. Sukhomlinsky considered the main task of secondary school was education as a moral culture of the students.

In the educational system established theoretically and practically implemented V. Sukhomlynsky put the humanistic, system-activity ethnopedagogical approaches that have provided efficiency, viability and sustainability. The result of the educational system according to V. Sukhomlynsky should be comprehensively developed personality, patriot, able to make informed social and moral choice, man that is the subject of the historical process.

Key words: system, educational system, the system-activity approach to education of youth, ethnopedagogical approach to education of V. Sukhomlinsky.

УДК 371.018.3

Л. В. Іваненко

Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ У ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті аналізується вітчизняна нормативно-законодавча база, яка регулює процес виховання милосердя в дітей шкільного віку. Об'єктом уваги стали правові документи 1991–2014 рр. Милосердя розглядається як концепт, простежується динаміка наповнення його концептосфери. У ході аналізу нормативної бази встановлено, що на початку незалежності категорія «милосердя» була присутня в державних положеннях лише імпліцитно, як складова морального виховання. Натомість упродовж зазначеного періоду частота вживання поняття поступово зростає. В останні роки концептосфера милосердя істотно розширилася, що свідчить про зростання усвідомлення його важливої ролі у вітчизняній виховній системі.

Ключові слова: концепт милосердя, виховання милосердя, Державна національна програма «Освіта», Концепція національного виховання, закон України

про «Про освіту», «Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», концепція сімейного виховання «Щаслива родина».

Постановка проблеми. Виховання милосердя в дітей шкільного віку є предметом пильної уваги європейської гуманітарної спільноти. Українська педагогіка, з огляду на її прозахідне спрямування та антропологізаційні тенденції, також дедалі активніше звертається до цієї тематики. Але при цьому вітчизняні педагоги стикаються з проблемою недостатньої теоретичної розробки виховання милосердя в науковій літературі.

З огляду на поширення міждисциплінарного підходу актуальним є застосування концептуального аналізу для подібних теоретичних досліджень. Трактуючи милосердя як концепту, який має у своїй структурі понятійну, змістову та фреймову частини, дозволяє отримати інформацію про прагматичний потенціал тексту, у якому представлена дана категорія, та наповнення його концептосфери.

Аналіз актуальних досліджень. Нормативно-законодавча база виховання милосердя в дітей шкільного віку залишається малодослідженою. Спроби відповідного аналізу робили у своїх наукових розвідках Н. В. Вишнівська [1], Ю. О. Глінчук [2], Л. М. Деряга [4], Н. І. Скрипник [10] та ін. Проте вони здебільшого проводили дослідження наявної нормативної бази з приводу виховання милосердя як духовної складової особистості. Категорія милосердя як концепту не ставала предметом їх уваги.

Відтак, метою статті є аналіз концепту милосердя в нормативно-правових актах, якими керується вітчизняна школа у виховному процесі. Об'єктом дослідження є відповідні українські правові документи з 1991 р. до сьогодення. Основними завданнями стали встановлення частотності залучення концепту милосердя, його змістове навантаження та прагматичний потенціал.

Основну джерельну базу дослідження складають державні документи про освіту, якими керується школа у вихованні милосердя. З огляду на ступінь дослідження проблеми в історіографії, особлива увага приділялася таким джерелам як: Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.), Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2005), Концепція національного виховання (1994); Закони України про права дитини (Сімейний кодекс України (2008), «Про освіту», Концепція національно-патріотичного виховання, програма «Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», Концепція сімейного виховання в системі

освіти України «Щаслива родина» на 2012–2021 роки, а також Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Виклад основного матеріалу. У кінці 80-х років ХХ ст. внаслідок перебудовного напрямку політики М. Горбачова, в Україні відбулася низка подій, які сколихнули національну самосвідомість українців. Було прийнято Декларацію про державний суверенітет України, проголошено незалежність, прийнято Закон про мови, відбувся Перший Конгрес Міжнародної асоціації українців, обрано Президента України. Особливого значення для освітян, розвитку шкільництва, мало прийняття закону «Про освіту» та проведення Всеукраїнського з'їзду працівників освіти, на якому затверджено державну програму «Освіта ХХІ століття».

Перші державні документи в галузі освіти й виховання, які з'явилися зі здобуттям Україною незалежності, здебільшого взагалі не згадували поняття «милосердя», натомість значна увага приділялася такому поняттю як «моральне виховання». Так, 4 червня 1991 р. було прийнято постанову Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Закону УРСР «Про освіту» (прийнятий Верховною Радою 3.05.91 р.) [5]. Згідно з цим законом, освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства й держави. Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного й культурного розвитку суспільства. Одними з основних принципів освіти є гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок зі світовою та національною історією, культурою, традиціями. Відповідно до Закону метою освіти проголошувався всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального рівня. Відповідно виховання милосердя передбачалось імпліцитно в контексті морального виховання.

За 20 років накопичилося чимало проблем, які не знайшли відображення в першій редакції закону, тому у 2011 році було прийнято низку доповнень. У Законі України «Про освіту» зі змінами, що набрали чинності з 01.01.2011 р. [5], поняття «милосердя» вже згадується, хоча тільки один раз, у ст. 59 «Відповідальність батьків за розвиток дитини». У пункті 3 вказується, що батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані не тільки дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей, але й зобов'язані виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до

державної та рідної мови, сім'ї, старших за віком тощо [5]. Увага Закону до проблем морального виховання підкреслюється сімома відповідними лексемами. Це свідчить, що в другій декаді XXI ст. проблеми виховання милосердя стали чіткіше усвідомлюватися на державному рівні.

У листопаді 1993 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI ст.) [3]. Головна мета Програми – визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу XXI століття, створення життєздатної системи безперервного навчання й виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. На думку В. Огнев'юка, ця програма за своїм змістом стала «своєрідним компромісом між освітніми цінностями минулого й народжуваної системи освіти нового часу. Вона успадкувала позитивні напрацювання недалекого минулого й водночас намагалася рішуче позбутися марксистсько-ленінської обмеженості. Проте її розробникам не вдалося уникнути певних штампів; програма не спрямовувала освіту на формування демократичних і ліберальних цінностей, вона не стала програмою виховання нової людини й формування нового суспільства» [9, 348].

У цьому документі концепт морального виховання презентований більш повно (9 лексем «морал[-ний, -ність тощо]). Водночас поняття «милосердя» не зустрічається жодного разу. Крім того, як зазначає Л. Мисів, реалізація Національної доктрини розвитку освіти на сьогодні гальмується постійним недофінансуванням освітньої галузі, неузгодженістю дій центральних і місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, відсутністю чіткого контролю за втіленням основних програмних засад, проголошених Доктриною [7].

Уперше в державних документах такого рівня поняття «милосердя» було введено в обіг у «Концепції національного виховання студентської молоді» (1994). Одним із принципів національного виховання було проголошено гуманізацію, як створення умов для особистісної самореалізації, формування людяної, щирої, доброзичливої, милосердної особистості. Загалом поняття «милосердя» згадується лише один раз, на фоні 5 лексем, пов'язаних із концептом морального виховання.

«Національна доктрина розвитку освіти» 2002 р. тричі вказує на необхідність морального виховання, натомість концепт милосердя тут повністю відсутній, оскільки жодного разу не згадується сам термін «милосердя».

Стосовно шкільної освіти й виховання вперше поняття «милосердя» в державних програмах було введене в обіг 2005 р. «Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні». У даній програмі зазначається, що «морально-духовне становлення дітей і учнівської молоді, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності, є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави». Концепт морального виховання тут представлений 63 лексемами (мораль [-ний, -ьність тощо]. У розділі «зміст виховання» в контексті виховання ціннісного ставлення до людей передбачається й виховання милосердя: «Ціннісне ставлення до людей виявляється в моральній активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовісності, ввічливості, делікатності, тактовності; умінні працювати з іншими; здатності прощати та просити пробачення, протистояти проявам несправедливості, жорстокості» [8].

Частота вживання терміну «милосердя» та наповненість його концепту в державних документах, покликаних регулювати освітньо-виховний процес в Україні, істотно зростає у другій декаді ХХІ ст. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують «Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів», затверджені Міністром освіти і науки, молоді та спорту України 31.10.2011 р.

У тексті документу термін «милосердя» згадується 7 разів. Також варто відмітити, що відбувається розмежування понять милосердя від любові, чуйності, доброти. Уперше запроваджується розподіл за віковими категоріями, а заходи з виховання милосердя рекомендуються залежно від вікових особливостей учнів. Зокрема в документі підкреслюється, що милосердя має бути сформованим як моральна якість уже в початковій школі. Тому в розділі «Орієнтовні теми для виховної діяльності» пропонується вже в 3 класі проводити заходи на тему «Любов. Любов-милосердя. Добродійні справи людини». У 6 класі передбачається опрацювання теми «Немає місця на землі, де б засуджували милосердя». В 11 класі – «Милосердя в нашому житті».

У даній програмі підкреслюється, що показник моральної вихованості особистості – це єдність моральної свідомості та поведінки, єдність слова й діла, наявність активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

В «Орієнтирах виховання» пропонується знайомити дітей із поняттям «милосердя» вже в ранньому шкільному віці. Головним новоутворенням

навчальної діяльності молодшого шкільного віку визнається формування теоретичного мислення дитини, що знаходить відповідне вираження й у рівні сформованості в дітей особистісних моральних якостей, першооснов багатьох моральних понять: доброти (гуманності), людяності, милосердя, чуйності, співчуття, чесності, справедливості, терпеливості тощо.

За цією програмою середній шкільний вік розглядається як складний відповідальний період становлення особистості, у якому формується соціальна спрямованість і моральна свідомість: моральні погляди, судження, оцінки, уявлення про норми поведінки, запозичені в дорослих. Ураховуючи вікові особливості учнів основної школи, у роботі з ними програма вважає доцільним використовувати такі форми роботи: година спілкування, класні збори, година класного керівника, анкета думок, зустріч, відверта розмова, просвітницький тренінг, ярмарок солідарності, конкурс, гра-експрес, спартакіада народних ігор, родинне свято, родинна вітальня, рольова гра, вікторина, веселі старты та естафети, колективна творча справа (КТС) (жива газета, випуск газети, свято-презентація, усний журнал тощо), проект, школа етикету, операція, виставка-конкурс, ведення літопису класного колективу, фестиваль, колективне ігрове спілкування, похід, спартакіада, турнір, гра-анкета, колаж, ігрова програма, пошукова гра, акція (милосердя, благодійна, екологічна тощо), екологічна стежка, художня галерея, конкурс-ярмарок, виставка творчих робіт, трудовий десант, конкурс-інсценізація, конкурсна програма, інтелектуальна гра тощо.

Варто відмітити, що програма чітко відмежовує концепт милосердя від благодійності, чуйності, любові тощо. Таким чином, виховання милосердя не тільки визнається необхідною складовою морального виховання, але й пропонуються конкретні методи й форми роботи під час його реалізації на практиці. У такий спосіб відбувається наповнення й урізноманітнення концептосфери виховання милосердя.

Поняття «милосердя» ввійшло й у Концепцію сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012–2021 роки, яка, зокрема, наголошує, що потребою часу є систематична й послідовна педагогізація батьківської громадськості, оскільки члени сім'ї є першими вихователями дитини. Лексема «милосерд [-я, -ний] зустрічається тут двічі. Але варто уваги те, що милосердя стоїть уже одразу на другому місці після гуманності, як один з основних принципів сімейного виховання. Вдруге милосердя згадується в контексті такого напряму сімейного виховання, як моральний: «розвиток гуманістичних основ особистості: любов, повага, співпереживання, милосердя, доброта, совість, чесність, порядність, справедливість, гідність,

обов'язок, шанування рідної мови, свобода, незалежність, єдність роду, народу, демократизм стосунків, самостійність та ініціативність».

23 листопада 2011 р було затверджено «Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти», у якому також значна увага приділяється вихованню моральних якостей особистості (лексема «морал[-ь, -ний, ність тощо] згадується 27 разів. Водночас варто зазначити, що поняття «миłosердя» в документі не фігурує.

Програма «Співдружність школи, сім'ї та громадськості в ім'я дитини» покладає виховання миłosердя на батьків. Лексема «миłosердя» згадується тут один раз у пункті «батьки повинні уміти»: «забезпечувати засвоєння дітьми моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, честі, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, миłosердя до слабких та людей похилого віку» [11].

Невід'ємною складовою концепту виховання миłosердя є благодійність. Законодавство України про благодійну діяльність і благодійні організації базується на Конституції України та складається із Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», Цивільного кодексу України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів.

У практичній діяльності шкільні загальноосвітні заклади керуються, передусім, положеннями Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6], який визначає загальні засади благодійної діяльності в Україні й забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності. У тексті закону безпосередньо зазначається, що він спрямований на утвердження гуманізму й миłosердя. Знаковим є вживання поняття миłosердя одразу ж після терміну «гуманізм», що свідчить про еволюцію змістового навантаження виховання миłosердя загалом і розширення його концептосфери зокрема.

Згідно цього закону, а також Листа Міністерства освіти і науки від 05.09.13 № 1/9_608 «Щодо благодійних внесків» [12] у шкільному навчальному закладі за рішенням загальних зборів (конференції) може створюватися й діяти Рада закладу, діяльність якої регулюється його статутом, а також батьківський комітет, піклувальна рада, учнівський комітет тощо. Наказом Міністерства освіти і науки України від 2 червня 2004 р. № 440 затверджено Примірне положення про батьківські комітети (ради) загальноосвітнього навчального закладу, які можуть створювати благодійні фонди відповідно до чинного законодавства, у тому числі контролювати

надходження й розподіл грошей, брати участь у вирішенні інших питань, пов'язаних із благочинною діяльністю. Відтак, благодійні шкільні організації також задіяні у процесі виховання милосердя, що знайшло своє відображення у відповідних нормативно-правових документах.

Висновки. Таким чином, упродовж періоду незалежності в державних документах, якими керується школа у процесі виховання милосердя в дітей шкільного віку, відбувається еволюція у змістовому навантаженні концепту милосердя. Якщо на початку періоду незалежності концепт милосердя був присутній у текстах документів лише імпліцитно, як складова морального виховання, то за більше ніж 20 років частота його вживання показово збільшується, разом розширюється й ускладнюється концептосфера. Це свідчить про значне зростання усвідомлення важливості ролі милосердя у виховній системі сучасного українського освітнього простору.

Перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз нормативно-правових актів, якими керуються у своїй діяльності органи виконавчої влади у здійсненні освітньої, культурної та інформаційної політики, на нашу думку, дозволить чіткіше зрозуміти місце та роль органів державної влади у процесі формування й розвитку духовних цінностей загалом, а також сформулювати основні принципи, напрями та методи впровадження духовно-ціннісних орієнтацій із питань виховання милосердя у практику шкільного вихованого процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишнівська Н. В. Поняття милосердя і його виховання у дітей [Електронний ресурс] / Н. В. Вишнівська // Вісник психології і педагогіки : збірник наук. праць / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Випуск 4. – К., 2010. – Режим доступу : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_4.
2. Глінчук Ю. О. Виховання милосердя у дітей молодшого шкільного віку в умовах кардіоревматологічного санаторію : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Ю. О. Глінчук. – Вінниця, 2011. – 22 с.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.
4. Деряга Л. М. Методичні рекомендації щодо організації роботи з духовного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах та позашкільні в 2013–2014 н.р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : derjaga_dukhovne_vikhovannja.doc.
5. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
6. Закон України Про благодійну діяльність та благодійні організації (Із змінами від 08.04.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

7. Мисів Л. В. Особливості законодавства України щодо діяльності органів державного управління у сфері формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства [Електронний ресурс] / Л. В. Мисів. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej1/txts/MISIV.htm>.

8. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.9401.0>.

9. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 450 с.

10. Скрипник Н. І. Виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. теорія і методика виховання / Н. І. Скрипник. – Умань, 2011. – 22 с.

11. Співдружність школи, сім'ї та громадськості в ім'я дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kovtun.net.ua/school/our_establishment/programa_spivdrugnist_shkoli_simi_i_ta_gromadskosti_v_imya_ditini/.

12. Щодо благодійних внесків. Лист Міністерства освіти і науки від 05.09.13 № 1/9_608 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/31105/>.

РЕЗЮМЕ

Иваненко Л. В. Нормативно-правовая база воспитания милосердия у детей школьного возраста.

В статье анализируется украинская нормативно-правовая база, регулирующая процесс воспитания милосердия у детей школьного возраста. Объектом внимания стали правовые документы 1991–2014 гг. Милосердие рассматривается как концепт. В ходе анализа нормативной базы было установлено, что в начале периода независимости категория «милосердие» присутствовала в государственных документах лишь имплицитно, как составляющая морального воспитания. Но за указанный период частота употребления этого понятия значительно возросла. В последние годы концептосфера милосердия существенно расширилась, что свидетельствует о росте осознания важности его роли в украинской образовательной системе.

Ключевые слова: концепт милосердия, воспитание милосердия, Государственная программа «Образование», Концепция национального воспитания, закон Украины «Об образовании», «Основные ориентиры воспитания учеников 1–11 классов общеобразовательных учебных заведений Украины, концепция семейного воспитания «Счастливая семья».

SUMMARY

Ivanenko L. Legal Framework of Education of Mercy of Schoolchildren.

The article analyzes the Ukrainian state documents, which regulate the process of education school-age children to mercy. The main object of attention is legislation documents of the period of Ukrainian Independence (1991–2014). Due to the relevant multidisciplinary approaches, mercy is regarded as a concept which has in its structure the main content, the conceptual content and the frame that provides information about the pragmatic potential of the text with this category.

Such documents as State National Program «Education» (Ukraine of XXI century), National Program of Education of Children and Youth in Ukraine (2005), the Concept of National Education (1994), Law of Ukraine on the Rights of Child (Family Code of Ukraine, 2008), Law on «Education», the Concept of National-patriotic Education, the program «Basic Educational

Guidelines for Students 1-11 Grades of Secondary Schools of Ukraine», the Concept of family education in the education system of Ukraine «Happy Family» for 2012–2021 and the Law of Ukraine on «Charities and Charitable Organizations» were analyzed by the author.

The analysis of these documents let us conclude that the frequency of use of the term «mercy» has significantly increased in the second decade of the XXI century. The first edition of the State Law on «Education» (1991) did not mention mercy at all. The edition of 2011 mentioned it in association with responsibility of the family.

The most vivid representation of the concept of mercy has «Basic educational Guidelines for students 1-11 grades of secondary schools of Ukraine» approved by the Minister of Education, Youth and Sports of Ukraine in 2011. There are 7 lexemes mentioning «mercy». The document demonstrates a vivid distinction between mercy, love, sensitivity, kindness, charity. First there were introduced recommendations and measures to educate mercy, depending on the age characteristics of the students. The document emphasizes that mercy should be formed as a moral quality in early elementary school.

During the period of independence in government documents a noticeable evolution of semantic load of the concept of mercy is traced. If at the beginning of the independence this concept was presented only implicitly as a part of moral education, in more than 20 years the frequency of its use increases, and its conceptual structure becomes much more complicated. This indicates an increased awareness of the importance of its role in the Ukrainian educational system.

Key words: *the concept of mercy, education to mercy, State program «Education», The concept of national education, Law of Ukraine on «Education», «Basic educational Guidelines for students 1-11 grades of secondary schools of Ukraine», the concept of family education «Happy Family».*